

Paweł Broda

Wybór zawodu a zainteresowania i uzdolnienia ucznia : na przykładzie szkół policealnych

---

Nauczyciel i Szkoła 1 (53), 191-200

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Paweł BRODA

Zespół Szkół w Ustroniu

Zakład Doskonalenia Zawodowego w Katowicach

Wybór zawodu a zainteresowania i uzdolnienia ucznia (na przykładzie szkół policealnych)

Słowa kluczowe

Wybór zawodu, zainteresowania, uzdolnienia, kompetencje.

Streszczenie

Wybór zawodu a zainteresowania i uzdolnienia ucznia (na przykładzie szkół policealnych)

Wybór zawodu dla każdego młodego człowieka to jedna z najważniejszych decyzji życiowych. Nie zawsze praca jest źródłem zadowolenia i satysfakcji, co może powodować frustracje. Problem bezrobocia oraz rosnące tempo życia stawia przed młodzieżą duże wyzwania. We współczesnym świecie wybór jednego zawodu nie łączy się z gwarancją pracy przez całe życie. Obecnie oczekuje się dużej gotowości do zmiany zawodu i pracy. Przeprowadzone badania miały na celu ukazanie związku między wyborem zawodu a zainteresowaniami oraz uzdolnieniami uczniów. Badaniami objęto 357 uczniów w wieku 19-20 lat, wybierających się na kilkanaście różnych kierunków kształcenia w szkołach policealnych. Z badań tych wynikało, że obecnie o wyborze zawodu nie decydują jedynie zainteresowania i uzdolnienia. Uczniowie często kierują się możliwościami znalezienia pracy po skończeniu szkoły, jak również sytuacją ekonomiczną rodziców. Więcej niż połowa badanych uczniów posiada ukierunkowane zainteresowania, które bierze się pod uwagę przy wyborze zawodu. Pozostała grupa uczniów wybierając zawód kieruje się innymi wskazaniem, takimi jak: możliwość ciekawej pracy, bliskość dojazdu do szkoły, dobra opinia szkoły w środowisku.

Chłopcy preferują takie zawody jak: technik informatyk, ratownik medyczny, technik obsługi turystycznej, natomiast dziewczęta: pracownik biurowy, technik masażysta, opiekunka dziecięca, technik obsługi turystycznej, kosmetyczka. Przedstawiono znaczenie kompetencji kluczowych na rynku pracy.

Key words

The choice of occupation, interests, talents, authority/competence.

Summary

A student's choice of profession, interests and abilities

For every young person there is a time in their lives where they have to decide what profession they would like to enter after school. This can be a daunting experience as the work place is a very competitive environment and for a young person this

can be too much for them, especially if they do not have the right skills. For many young people they end up in a job which does not fulfill their aspirations. With unemployment so high, especially for young people this becomes a problem that can lead to a long-term situation. At present in job markets worldwide, there is no such thing as a job for life. People have to be multi-skilled and adaptable. They may have to change careers many times in a lifetime. The aim of the researcher was to show how young people choose their professions. The research group included 357 students between the ages of 19-20 years. Many of this group were enrolled in a variety of subjects in post-secondary schools. The meaning of crucial competence in the job market has been presented.

Wprowadzenie

Wybór zawodu przez absolwenta szkoły ponadgimnazjalnej jest problemem o olbrzymim znaczeniu społecznym, gdyż wiąże się z jego interesami. Jest to niewątpliwie jedna z najważniejszych decyzji życiowych.

Obserwacja życia codziennego wskazuje na to, że nie wszyscy zatrudnieni są zadowoleni z wykonywanej przez siebie pracy, co bardzo często jest powodem frustracji.

Sytuacja społeczno-gospodarcza panująca w naszym kraju po roku 1989 stawia przed młodzieżą duże wyzwanie, także co do planowania wyboru przyszłego zawodu. Pojawienie się na rynku pracy problemu bezrobocia wraz z rosnącym tempem życia powoduje, że nie stać młodego człowieka na wybór przypadkowy, zarówno ze względów ekonomicznych (wysokie koszty nauki lub ewentualnych przekwalifikowań), jak i z uwagi na lęk, frustrację i brak poczucia własnej wartości. Dlatego przygotowanie młodzieży do podejmowania decyzji zawodowych jest sprawą bardzo ważną. Na podstawie moich wieloletnich obserwacji prowadzonych w szkole policealnej mogę stwierdzić, że wielu uczniów – absolwentów szkół średnich, decyduje o swoim życiu zawodowym w sposób przypadkowy i nieprzemyślany.

„Przyszłość należy do pracownika wykształconego, po mistrzowsku posługującego się komputerem osobistym, łącznością pracującą na światłowodach, różnymi gadżetami poczty elektronicznej i tym wszystkim, co je w przyszłości zastąpi”¹ – tak brzmi opinia światowych ekspertów. Czy jednak w polskiej rzeczywistości wyżej przedstawione wymagania zrealizowane zostały w praktyce?

Ciągle zmieniająca się sytuacja polityczno-gospodarcza stawia przed społeczeństwem nowe zadania i wymusza przystosowanie się ludzi do ciągłych zmian, co wcale nie jest łatwe. W znanych zawodach pojawiają się zupełnie nowe treści, dlatego też kompetencje pracowników powinny być rozległe. Pracownicy powinni być otwarci, elastyczni i wykazywać się wiedzą i umiejętnościami z różnych dziedzin.

¹ G. Church, *Koniec ciepłych posad*, „Forum” 3 XII 1993 (przedruk z „Time’a”), [w:] B. Wojtasik, *Warsztat doradcy zawodu, aspekty pedagogiczno-psychologiczne*, Warszawa 1997, s. 49.

Chcąc zminimalizować problem bezrobocia, który od kilku lat stał się w Polsce codziennością i dać młodzieży większe możliwości zatrudnienia, szkoły zaczęły kształcić uczniów szerokokopiflowo. Zaczęto u młodzieży budzić świadomość, że zawód nie jest wybierany na całe życie. Uczniów przygotowuje się do tego, że nawet kilka razy w ciągu swojego życia będą musieli zmieniać nie tylko posadę, ale i kwalifikacje, że niekiedy będą musieli wrócić do szkoły czy na uczelnię i opanować nowe umiejętności². Ponieważ bezrobotnymi zostają najczęściej osoby z niskimi kwalifikacjami, młodzież wie, że większe szanse zatrudnienia mają osoby wykształcone. Aby więc uniknąć bezrobocia, trzeba nieustannie uzupełniać swoją wiedzę i doskonalić umiejętności.

Wybór zawodu a potrzeby człowieka

Podjęcie decyzji o wyborze określonego zawodu, staje się dla człowieka poważnym problemem. Przejawia się dążeniem do maksymalnego wykorzystania uzdolnień, do pełnego rozwinięcia swoich możliwości, zainteresowań³.

Istotnym problemem życiowym dla każdego człowieka jest zawsze praca i wykonywany zawód. Praca dlatego, że jest źródłem określonych dochodów, płaszczyzną kontaktów społecznych, zadowolenia, zaś zawód źródłem poczucia tożsamości i samorealizacji. Pragnienie osiągnięcia satysfakcji jest również ważną przyczyną do podejmowania pracy, która jest źródłem przyjemności i okazją do rozwijania naszych zdolności i umiejętności.

Wynagrodzenie w takim przypadku przestaje być najważniejsze. Wielu ludzi zostaje nauczycielami, informatykami, policjantami, prawnikami, lekarzami, pracownikami biurowymi nie tylko ze względu na korzyści materialne związane z wykonywaniem tych zawodów, ale głównie dlatego, że są one dla nich fascynujące, zgodne z ich uzdolnieniami i zainteresowaniami.

Prowadzone badania przez J.F. Lisa wskazują, że traktowanie chęci zarobienia pieniędzy jako jedyne go motywu aktywności zawodowej jest wielkim uproszczeniem. Zarobki są ważnym, ale nie najważniejszym motywem podejmowania pracy⁴.

Decyzja wyboru zawodu – dalszego kształcenia, jest zadaniem trudnym, bo jej podjęcie pociąga za sobą wiele bardzo istotnych konsekwencji. Dobrze wybrany zawód, zgodnie ze swoimi zainteresowaniami i uzdolnieniami, przynosi osobiste zadowolenie i sukcesy. Źle wybrany zawód prowadzi do niezadowolenia, a praca staje się nie do zniesienia. Dlatego wybranie właściwego zawodu, warte jest wysiłku, przemyślenia i czasu. Decyzję o wyborze zawodu musi podjąć każdy absolwent szkoły średniej samodzielnie. Rodzice, nauczy-

² B. Wojtasik, *Warsztat doradcy zawodu, aspekty pedagogiczno-psychologiczne*, Warszawa 1997, s. 48.

³ A. Kulpa, L. Krawczyk, M. Maicka, *Orientacja zawodowa*, 1999, s. 48-50.

⁴ J. F. Lis, *Psychospołeczne uwarunkowania pracy*, „Humanizacja Pracy”, 1970, nr 3/4, s. 20-23

ciele czy koledzy mogą tylko pomóc, lecz decyzję podjąć musi każdy sam. Z drugiej strony należy pamiętać, że nie istnieje jedyny właściwy zawód. Można być zadowolonym z wykonywania różnych zawodów, które są zgodne z naszymi uzdolnieniami i zainteresowaniami. W gospodarce wolnorynkowej wiele osób nie będzie wykonywało tego samego zawodu przez całe życie, lecz będą musiały się przekwalifikować. J. Jantura⁵ pisze, że można zmieniać zawód jeśli się wierzy, że jego zmiana wpłynie na lepsze zaspokojenie naszych potrzeb.

Metodologia badań własnych

Dorobek naukowy poświęcony zagadnieniom wyboru zawodu przez uczniów jest bardzo bogaty, a mimo to stale aktualizowany. Przemiany, jakie zachodzą w naszym kraju, postawiły przed nami nowe wyzwania. Dotyczą one naszej przyszłości. Niezbędny jest wybór takiej drogi edukacyjnej, by w przyszłości móc dokonywać modyfikacji swoich kwalifikacji zawodowych. Przeprowadzone badania mają na celu ukazanie związku między wyborem zawodu, a zainteresowaniami oraz uzdolnieniami uczniów. Ze względu na ograniczony zakres badań, odnoszący się jedynie do absolwentów szkół ponadgimnazjalnych starających się o przyjęcie do szkół policealnych, nie dają one podstaw do analizy całościowej omawianej tematyki, ale mogą stanowić punkt wyjścia, do prowadzenia dalszych badań nad zasygnalizowanym problemem. Badania zostały przeprowadzone w miesiącu czerwcu, lipcu, sierpniu i wrześniu 2011 roku, w 14 różnych szkołach policealnych województwa śląskiego. Objęto nimi 357 uczniów, z czego: 154 chłopców, co stanowi 43,14% badanych i 203 dziewcząt, co stanowi 56,86% badanych.

Badani uczniowie starali się o przyjęcie na następujące kierunki kształcenia:

- technik prac biurowych,
- technik informatyk,
- technik organizacji reklamy,
- technik obsługi turystycznej,
- technik kosmetyki,
- opiekunka dziecięca,
- technik projektowania architektonicznego (terenów zielonych),
- elektroradiologia,
- technik masażysta,
- dietetyk,
- ratownik medyczny.

---

⁵ J. Jantura, *Rozwój zawodowy człowieka*, [w:] *Zeszyty informacyjno – merytoryczne doradcy zawodowego*, 1994, s. 61-62.

Zasadniczą metodą zastosowaną w zbieraniu materiału badawczego był sondaż diagnostyczny. Badania były przeprowadzane za pomocą kwestionariusza – ankiety skierowanej do badanych uczniów oraz kwestionariusza zainteresowań G. Sprangera (w opracowaniu Czesława Cekiery). Kwestionariusz składa się z 96 pytań. Pytania zawierają 12 kategorii zainteresowań w następującym układzie:

- humanistyczne,
- nauki ścisłe,
- przyrodnicze,
- ekonomiczno-prawne,
- techniczne,
- handlowe,
- gospodarcze,
- sportowo-turystyczne,
- artystyczne,
- systematyzowania,
- kierowniczo-organizacyjne,
- opiekuńczo-wychowawcze.

Kwestionariusz stanowi łatwo i szeroko stosowaną metodę w diagnozowaniu zainteresowań uczniów i ukierunkowaniu ich w wyborze zawodu w ostatnich klasach szkół ponadgimnazjalnych, jak również określaniu kierunku dalszego kształcenia, celem zdobycia najbardziej odpowiedniego zawodu. Dla potrzeb niniejszej pracy, problemy badawcze sformułowano za pomocą pytań rozstrzygających:

- Czy istnieją różnice między zainteresowaniami dziewcząt i chłopców wybierających dany zawód?
- Czy wybór zawodu związany jest z zainteresowaniami uczniów?
- Czy na wybór zawodu wpływ mają uzdolnienia badanych uczniów?

Wyniki badań i ich omówienie

Analiza wyników uzyskanych za pomocą kwestionariusza zainteresowań G. Sprangera, pozwoliła na sformułowanie odpowiedzi na pytanie: Jakie zainteresowania prezentują badani uczniowie? Uzyskane wyniki zostały zawarte w tabeli 1.

Tabela 1

Zainteresowania badanych uczniów N=357

Rodzaje zainteresowań	Chłopcy		Dziewczęta		Razem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
humanistyczne	1	0,28	12	3,36	13	3,64
nauki ścisłe	71	19,89	16	4,48	87	24,36

c.d. Tabeli 1

przyrodnicze	32	8,96	29	8,12	61	17,08
ekonomiczno-prawne	4	1,12	27	7,56	31	8,68
techniczne	4	1,12	13	3,64	17	4,76
handlowe	0	0,0	9	2,52	9	2,53
gospodarcze	1	0,28	13	3,65	14	3,93
sportowo-turystyczne	19	5,32	12	3,36	31	8,68
artystyczne	12	3,36	28	7,85	40	11,21
systematyzowania	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
kierowniczo-organizacyjne	10	2,80	13	3,65	23	6,45
opiekuńczo-wychowawcze	0	0,0	31	8,68	31	8,68
Razem:	154	43,13	203	56,87	357	100

Źródło: Badania własne.

Jak wynika z uzyskanych danych prezentowanych w tabeli 1, 87 badanych (co stanowi 24,36%) wykazuje zainteresowania naukami ścisłymi, z tego 71 chłopców (19,89%) i 16 dziewcząt (4,48%). Silne zainteresowania przyrodnicze deklaruje 61 badanych uczniów, co stanowi 17,08%, w tym 8,96% chłopców i 8,12% dziewcząt, zaś artystyczne 40 badanych, co stanowi 11,21%, z tego 3,36% chłopców i 7,85% dziewcząt. Zainteresowania sportowo-turystyczne, ekonomiczno-prawne i opiekuńczo-wychowawcze wykazało po 31 badanych uczniów, co stanowi 8,68%. Nikt z badanych nie zadeklarował zainteresowań systematyzowania. Na dalszych miejscach znajdują się zainteresowania humanistyczne, techniczne, handlowe, gospodarcze i kierowniczo-organizacyjne.

Na pytanie zawarte w kwestionariuszu ankiety: Czy wybór kierunku nauki w szkole policealnej jest zgodny z twoimi zainteresowaniami? – uczniowie podali odpowiedzi zawarte w tabeli 2.

Tabela 2

Wybór kierunku nauki a zainteresowania N=357

	Całkowicie zgodny	Częściowo zgodny	Niezgodny
ilość	129	207	21
%	36,13	57,98	8,89

Źródło: Badania własne.

36,13% badanych stwierdziło, że wybór kierunku dalszego kształcenia jest całkowicie zgodny z ich zainteresowaniami, 57,98% badanych uznało, że jest tylko częściowo zgodny, 5,89% badanych stwierdziło, że kierunek dalszego kształcenia jest niezgodny z ich zainteresowaniami,

O decyzji wyboru takiego, a nie innego kierunku nauki musiały najprawdopodobniej zdecydować inne powody.

Badani uczniowie deklarowali wybór zawodów zaprezentowanych w tabeli 3.

Tabela 3

Podjęte decyzje wyboru zawodu przez badanych uczniów N=357

Nazwa zawodu	Chłopcy		Dziewczęta		Razem	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%
informatyk	65	18,20	11	3,09	76	21,29
obsługa turystyczna	13	3,64	25	7,00	38	10,64
opiekunka dziecięca	0	0,0	29	8,13	29	8,13
kosmetyczka	0	0,0	29	8,13	29	8,13
prac. biurowo-administracyjny	4	1,12	31	8,68	35	9,80
organizacja reklamy	8	2,24	10	2,8	18	5,04
ratownik medyczny	31	8,68	2	0,57	33	9,25
technik masażysta	5	1,40	30	8,40	35	9,80
elektrokardiolog	8	2,24	24	6,72	32	8,96
projektant terenów zielonych	20	5,60	12	3,36	32	8,96
Razem:	154	43,12	203	56,88	357	100

Źródło: Badania własne.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 3, chłopcy preferują takie zawody jak:

- informatyk – 65 chłopców – co stanowi 18,2%,
- ratownik medyczny – 31 chłopców – co stanowi 8,68%,
- projektant terenów zielonych – 20 chłopców – co stanowi 3,64%.

Natomiast dziewczęta:

- pracownik biurowo-administracyjny – 31 dziewcząt – co stanowi 8,68%,
- technik masażysta – 30 dziewcząt – co stanowi 8,40%,
- kosmetyczka – 29 dziewcząt – co stanowi 8,13%,
- opiekunka dziecięca – 29 dziewcząt – co stanowi 8,13%,
- obsługa turystyczna – 25 dziewcząt – co stanowi 7,0%,

Wybór zawodu przez badanych uczniów uwidacznia różnice między deklarowanymi zainteresowaniami chłopców i dziewcząt.

Interesujące odpowiedzi uzyskano na pytanie: Czy wybór kierunku nauki w szkole policealnej jest zgodny z twoimi uzdolnieniami? Uzyskano następujące odpowiedzi:

- 24,4% stwierdza, że wybór jest całkowicie zgodny z posiadanymi uzdolnieniami,
- 70,87% stwierdza, że jest częściowo zgodny z uzdolnieniami,
- 4,73% stwierdza, że jest całkowicie niezgodny z uzdolnieniami.

Zakończenie

Po analizie kwestionariuszy przeprowadzonej pod kątem zgodności zadeklarowanego przez ucznia zawodu, a jego zainteresowaniami można zauważyć, że taką zgodność wykazuje 36% badanych. Podobnie tylko 24,4% uczniów wybrało swój zawód zgodnie ze swoimi uzdolnieniami.

Wydaje się, że obecnie o wyborze zawodu nie decydują jedynie zainteresowania i uzdolnienia. Uczniowie często kierują się możliwościami znalezienia pracy po skończeniu szkoły, jak również sytuacją ekonomiczną rodziny, a także bliskością szkoły policealnej, jej opinią. Celem prowadzonych badań było określenie i zbadanie rodzajów zainteresowań jakie prezentują uczniowie, oraz czy dokonują wyboru zgodnie z zainteresowaniami i uzdolnieniami.

Przeprowadzone badania wykazały, że uczniowie prawie w 94% wybierają swój zawód zgodnie lub częściowo zgodnie ze swoimi zainteresowaniami. Prawie 36% badanych uczniów posiada bardzo dobrze ukierunkowane zainteresowania, które bierze pod uwagę przy wyborze przyszłego zawodu. Pozostała grupa uczniów posiada zbyt słabe lub bardzo ogólne zainteresowania oraz uzdolnienia i oni wybierają zawód kierując się innymi motywami, takimi jak:

- możliwość ciekawej pracy,
- szansa znalezienia pracy,
- bliskość dojazdu do szkoły,
- dobra opinia o szkole w środowisku.

Coraz większą popularnością cieszą się szkoły zawodowe, bo na zmieniającym się rynku pracy poszukiwani są wyspecjalizowani pracownicy.

Rynek pracy jest w Polsce dynamiczny, a prognozy zmian nie zawsze się sprawdzają. Stąd istnieje konieczność wykształcenia kompetencji kluczowych, które pozwalają szybko dostosować się do zachodzących zmian. To, że zdobędziemy jakiś zawód nie oznacza, że będziemy w nim pracować przez całe życie. Przedsiębiorstwa muszą być elastyczne i dostosowywać swoje usługi i produkty do zmieniających się potrzeb rynkowych i technologii. Dlatego tym, czego dziś pracodawcy oczekują od absolwentów, oprócz kwalifikacji w danym zawodzie, są, tzw. kompetencje kluczowe, które stanowią zbiór

wiedzy, umiejętności, dyspozycji oraz postaw i wartości niezbędnych do skutecznej realizacji zadań⁶. Są to umiejętności osobiste (związane z zainteresowaniami i uzdolnieniami), które gwarantują, że pracownik łatwo dostosuje się do zmian w firmie i jej otoczeniu, a także wykaże samodzielność i inicjatywę. Kompetencje kluczowe to m.in.:

- otwartość, komunikatywność, odpowiedzialność,
- dobra organizacja pracy,
- porozumiewanie się w językach obcych,
- argumentowanie i obrona własnego zdania,
- elastyczne reagowanie na zmiany,
- dbanie o własny rozwój.

Posiadanie ich pomoże w lepszym poruszaniu się na rynku pracy. Umiejętności te są ponadczasowe, pozarynkowe i nie zależą od rodzaju branży czy firmy, są cenne w każdym zawodzie.

Od 1 września 2012 r., w szkołach policealnych można rozpocząć naukę w 32 zawodach⁷.

Struktura klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego przewiduje 200 zawodów, z czego w zasadniczych szkołach zawodowych można kształcić w 76 zawodach, w technikach w 132, a w szkołach policealnych w 32.

W roku szkolnym 2013/2014 nie będzie się prowadzić naboru na pierwszy semestr w szkołach policealnych w zawodach: ratownik medyczny i dietetyk. Kształcenie w tych zawodach prowadzić będą tylko uczelnie wyższe. Moje zainteresowania zawodowe dotyczą tych właśnie problemów. Dlatego podejmując badania na ten temat, postanowiłem przyjrzeć się zainteresowaniom młodzieży i ich uzdolnieniom, a wyborem zawodu. Przeprowadzone i zaprezentowane w tej pracy badania, choć fragmentaryczne mogą stanowić materiał do dalszej pracy badawczej nad tym ważnym problemem.

Bibliografia

Banach Cz., *Polska szkoła – wyzwania i oczekiwania*, [w:] *Nie ma alternatywy dla dydaktyki*, L. Pawelski (red.), Szczecinek 2010.

Czerwińska-Jasiewicz M., *Psychologiczne problemy wyboru zawodu*, Warszawa 1991.

---

⁶ P. Kowolik, *Kompetencje zawodowe nauczycieli nauczania początkowego w zreformowanej szkole podstawowej (szkic teoretyczny)*, [w:] *Kompetencje nauczycieli w reformowanej szkole*, M.T. Michalewska, P. Kowolik (red.), Katowice 2003, s. 27.

⁷ Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2011 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego. Niniejsze rozporządzenie było poprzedzone rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 czerwca 2007 r. w sprawie klasyfikacji zawodów szkolnictwa zawodowego (Dz. U. Nr.124, poz. 860, z 2008 r. Nr 144, poz. 903 oraz z 2010 r. Nr 60, poz. 374), które traci moc z dniem wejścia w życie niniejszego rozporządzenia w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 19 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 205, poz. 1206).

- Hornowski B., *Rozwój inteligencji i uzdolnień specjalnych*, Warszawa 1978.
- Jantura J., *Rozwój zawodowy człowieka*, [w:] *Zeszyty informacyjno-metodyczne doradcy zawodowego*, Warszawa 1994.
- Kowolik P., *Kompetencje zawodowe nauczycieli nauczania początkowego w zreformowanej szkole podstawowej (szkic teoretyczny)*, [w:] *Kompetencje nauczycieli w reformowanej szkole*, M.T. Michalewska, P. Kowolik (red.), Katowice 2003.
- Kulpa A., Krawczyk L., Maicka M., *Orientacja zawodowa*, Warszawa – Łódź 1999.
- Lis J. F., *Psychospołeczne uwarunkowania pracy*. „Humanizacja Pracy”, 1970 nr 3-4.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 2001.
- Super D.E., *Psychologia zainteresowań*, Warszawa 1972.
- Trzeciak W., Sołtysińska G., *Uczeń wybiera zawód*, Warszawa 1972.
- Wojtyła K., *Zagadnienie normy i szczęścia. Wykłady lubelskie*, Lublin 1986.